

Najde nový patriarcha cestu ze zajetí etnofiletismu?

Patnáctého listopadu loňského roku zemřel po dlouhé nemoci v pozeňhaném věku 95 let 44. patriarcha autokefální Srbské pravoslavné církve Pavel (světským jménem Gojko Stojčević). Do čela církve byl zvolen v roce 1990, vedl tedy církev v těžkých dobách občanských válek, nesnášenlivosti a vypjatého nacionalismu. Ten se nevyhnul ani vlastním řadám srbské církve. Řada jejích vladyků (biskupů) totiž zastávala velmi bojovné názory, jimiž, díky velké morální autoritě, kterou církev v srbské společnosti vždy měla a má (spíše ovšem jako národní instituce, neboť počet skutečných věřících není v Srbsku vyšší než v jiných sekularizovaných postkomunistických společnostech), ovlivňovali a stále ovlivňují poměrně značné procento srbské populace.¹ Patriarcha Pavel, jenž byl díky své hluboké zbožnosti a osobnímu asketickému životu považován za živoucího světce, byl bezesporu mravní autoritou jak pro církev, tak pro společnost. Etnofiletismu² srbské církve a politickoklerikalizujícím tendencím, prosazovaným zejména skupinou vlivných biskupů v čele s metropolitou černohorsko-přímořským Amfilohijem a biskupem Atanasijem³, ovšem zabránit nedokázal, nebo také nemohl – v pravoslavné církvi je ostatně patriarcha pouze první mezi rovnými a jeho pravomoci v těchto věcech jsou omezené, hlavní autoritou v otázkách liturgických,

1 Více o tom viz Štěpánek, Václav: Církev a stát. In: Štěpánek, Václav (ed.): Současné Srbsko politika, kultura, Evropská unie. Brno 2007, s. 93–101; týž: Osidla etnofiletismu: Srbská pravoslavná církev v zajetí kosovského mýtu. In: Studia Historica Brunensia (Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity), C 53, 2007, s. 125–140.

2 Etnofiletismus je nekanonický jev, vyskytující se poměrně často v národních církvích, při němž dochází k nekritickému prosazování a zdůrazňování vlastní národnosti na úkor univerzálnosti křesťanství. Autokefalita pomístních pravoslavných církví heresi etnofiletismu svým způsobem usnadňuje, což ovšem neznamená, že by k ní nedocházelo i v prostředí římskokatolickém (typické a tradiční je etnofiletické působení římskokatolického kléru v Polsku či Charvátsku). Jedním z projevů etnofiletismu je např. národní sebeidentifikace na základě konfesionální příslušnosti. V prostředí balkánském tak být dobrým Charvátem znamená být katolíkem, naopak známkou srbské etnicity je pravoslavi. Takto chápané pojetí národnosti se v srbsko-charvátsko-bosenském prostředí utvrdilo v průběhu národního obrození, kdy náboženská příslušnost zaměnila v definování národní identity jazyk, který byl jak pro Srby, tak pro Charváty či bosenské muslimy víceméně stejný. Jak srbská pravoslavná církev, tak římskokatolická církev v Charvátsku či islámské společenství v Bosně a Hercegovině se od konce 80. let 20. století stávaly stále aktivnějšími partnery v politickém životě, snažily a snaží se ovlivňovat politická rozhodnutí a mnohé jejich projevy vedly a vedou až k politické i společenské klerikalizaci. Tímto svým etnofiletickým působením se tak postupně staly jedním z hlavních zdrojů populistického nacionalismu.

3 Amfilohije (Radović) a Atanasije (Jevtić) patří k nevlivnějším biskupům Srbské pravoslavné církve, teologicky vychovaných a formovaných archimandritou dr. Justinem Popovićem (1894–1979). Ten, spolu s vladykou Nikolajem Velimirovičem (1881–1956), ve svém učení vycházel mj. z premis zakotvených ve staletém tradování tzv. kosovského mýtu. Jeho důležitou složkou je pocit mučednictví a utrpení, jímž Srbská pravoslavná církev a srbský národ, počínaje mytizovanou bitvou s osmanskými Turky na Kosově poli v roce 1389, v průběhu dějin procházely. Toto utrpení a mučednictví bylo teologicky transformováno na podstatu srbského národního bytí, potvzrzanou např. i událostmi srbské genocidy v Nezávislém charvátském státě za druhé světové války. Odtud pak již není daleko k pocitům vlastní výlučnosti – Božího vyvolení národa, což je typickým znakem etnofiletismu.

Patriarcha Pavel

věroučných i administrativních má církevní synod, jemuž patriarcha předsedá. Pavel ovšem z vlastní zkušenosti znal, kam vede nacionální či náboženská nesnášenlivost: od roku 1957 totiž působil jako biskup rašsko-prizrenské diecéze, jejíž součástí byla také celá oblast kosovskometochijské autonomie a novopazarský sandžak, kde žije většinové slovanskomuslimské obyvatelstvo. I v těchto oblastech byl během svého více než třicetiletého biskupského působení považován za morální autoritu i příslušníky islámského náboženství.

Pohřeb patriarchy se stal nevidanou celonárodní manifestací,

jíž se zúčastnilo možná až půl milionu občanů. Pohřební obřady vedl ekumenický (konstantinopolský) patriarcha Bartoloměj, jehož přítomnost zdůraznila význam, jež světové pravoslavné osobnosti srbského patriarchy přikládalo.

Poslední dva roky svého úřadu již ovšem patriarcha strávil v nemocnici a v samotné církvi se začalo projevovat soupeření různých zájmových skupin. Viditelné jsou snahy a aktivity skupiny, jež možno zjednodušeně označit za modernistickou a otevřenou k širší ekumenické mezicírkevní spolupráci, dále pak pravoslavně ultrakonzervativní, s viditelnými prvky zélótismu⁴, projevujícími se tendencemi k izolacionismu ve výlučnosti pravoslaví, podle nichž všichni, kdo nevyznávají pravoslaví v jeho původní smyslu a koketují s ekumenismem – tedy i mnozí současní srbsští biskupové včetně patriarchy – jsou považo-

⁴ Zélóti, nazývaní tak podle nesmiřitelné židovské sekty bojující proti římské nadvládě, a zélótistické tendence se projevují napříč celým světovým pravoslavím. Centrum tohoto rozkolnického hnutí, označujícího např. cařihradského patriarchu Bartoloměje pro jeho ekumenické styky a tendence za arcikacíře, je v athoském klášteře Esfigmen. Řecká policie se již několikrát pokoušela rozkolnické bratrstvo Esfigmenu rozehnat, vždy však marně.

vaní za heretiky a odpadlíky. Tato skupina navíc hlásá vylučnost srbského, tzv. svatosávského pravoslaví⁵. Konečně pak v církvi existuje velmi vlivná skupina vysoce vzdělaných, ekumenicky poměrně otevřených, nicméně nacionalisticky a zejména politicky klerikalizujících vladyků v čele se zmiňovaným již metropolitou Amfilochijem.

Nového patriarchu tedy čeká nelehký úkol vyvést církev z „babylonského zajetí“ srbského nacionalismu a pokusit se urovnat rozhárané církevní poměry, zatížené navíc i několika skandály včetně nepříliš prokázané pedofilské aféry. Mezi kandidáty na nového srbského patriarchu patřil metropolita Amfilochije, dále biskup báčský Irinej (polyglot a v současnosti mluvčí patriarchátu) a vladyka nižší Irinej. Tzv. apoštolským losem – jejich jména byla vložena v obálkách do evangeliáře, z něhož pak jednu vybral igumen (opat) srbského kláštera Žiča – byl zvolen nižší biskup Irinej (světským jménem Miroslav Gavrilovič), osmdesátiletý muž, který není spojován s žádnou s uvedených skupin a podobně jako zesnulý patriarcha požívá vysokého morálního kreditu. Jeden z jeho prvních činů, svědčících o velké ekumenické otevřenosti, bylo pozvání papeže do Srbska na rok 2013. V té době si bude celý křesťanský svět připomínat 1 700 výročí vydání ediktu milánského. Jedna z klíčových akcí se má konat v jihosrbském městě Niš (antický Naissus), kde se tvůrce ediktu, císař Konstantin Veliký, ve 3. století po Kr. narodil.

O tom, že to s urovnáním církevních poměrů myslí Irinej vážně, svědčí i další jeho nebyvalý čin – totiž suspendování prizrensko-rašského biskupa Artemije, jenž se protivil vůli synodu Srbské pravoslavné církve a působil svojí neústupností, nacionalistickou vyhraněností a zélótským izolacionismem na Kosovu neřešitelné problémy při normalizaci života srbské menšiny i při jednání s představiteli mezinárodní kosovské správy. Na obranu suspendovaného biskupa vystoupila s nevybíravou a v církvi naprosto nevídanou kritikou synodu Srbské pravoslavné církve i samotného patriarchy skupina podobně smýšlejících rozkolnických mnichů, kněží, i někteří nacionalisticky orientovaní lokální politici, nicméně se zdá, že nový patriarcha i přes svůj pokročilý věk tuto první zkoušku ustojí. Nový duch, jenž v církvi po jeho zvolení zavládl, je ostatně vidět i ve velké zpravodajské otevřenosti, s níž církev o svých vnitřních problémech informuje. Zda-li však bude mít nový patriarcha, věkem spíše blízký svému zesnulému předchůdci, dostatek sil a vůle k provedení zásadnějších změn v projevu církve směrem k opuštění etnofiletismu a ke skutečné moderní pastoraci, zůstává velkou otázkou.

5 Tento pojem, odvozující svůj název od zakladatele srbské autokefální církve, sv. Sávy (Rastka Nemanjiće, syna velkého župana Štěpána Nemanji, zakladatele srbské středověké panovnické dynastie), ovšem není nijak definován a mnozí teologové si pod ním představují rozličné skutečnosti. Samotná osobnost Sávy – typického středověkého, hluboce zbožného, vysoce vzdělaného člověka chápajícího univerzální funkci církve, jenž působil také v Byzanci a svůj život zakončil ve službách bulharského cara Ivana Asena II. zřejmě jako patriarcha (!) obnoveného bulharského patriarchátu – je ovšem pro pokrytí izolacionistických tendencí nepříliš vhodná a jeho odkaz je v intencích této skupiny nahlížen poněkud ahistoricky.